

HOŞGÖRÜ - DİN VE ZİHNİYET

FAHRETTİN OLGUNER*

İnsan; dünü, bugünü ve yarını birarada tasavvur eden, belli ölçüde bunu yaşayabilen bir varlıktır. Bugün dünden gelmektedir. Yarının da bugünün uzantısı olacağı tabiidir.

Sahip olduğumuz bugünkü değerler üzerinde kendi emek ve gayretlerimizin büyük payı olduğunda şüphe yoktur. Ama, insan oluşumuzdan tutun da belli bir yerde doğuşumuza... kadar varlığımızın temeli başka, üstün bir Güç ve Kudret'e dayanmaktadır. Adına ne denirse densin, bu bir vak'adır.

İyi ve güzel bir yarının sağlanmasında, bugünkü fiil ve davranışımızın, sınırı ne olursa olsun, payı büyüktür. Öyleyse fiil ve davranışlarımıza koya-cağımız ölçü, yarınımız açısından büyük önem taşımaktadır. Ahlâk alanında söz söylemiş olan fikir ve felsefe ekollerinin hiç değilse belli bir çoğunluğunun ortak görüşü olarak diyebiliriz ki, *insan, kendi fiil ve davranışlarına ölçü olacak "iyi"yi tayin ve tesbit edebilir. Fakat, ortaya konulacak olan bu ölçü, bizden çok, bizim varlık ve oluşumuzu kendi elinde tutan Güç ve Kudret'i tatmin ve Onu hoşnut eder nitelikte olmalıdır. Bunun tek yolu, O'nun kendisinin haşnut olacağı fiil ve davranışlarımızın ölçüsünü bize, bizzat yine O'nun kendisinin vermesidir. İşte bu "ölçü"ye; bu ölçüyü verecek olan bilgilerin tamamına biz "din" diyoruz.*

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 42099, Meram, KONYA.

İnsanlık tarihi, Tanrı'nın öğrettiği pekçok dini sergilemektedir. Bunların sonuncusu İslâm'dır.

Acaba insana, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak fiil ve davranışları İslâm nasıl tayin etmekte, onlara hangi ölçüyü koymaktadır?

İslâm'a göre, bilindiği üzere, Allah'ın vahyine dayanan talimatının - buyruklarının- tamamı Kur'ân-ı Kerim'de toplanmış bulunmaktadır. Ancak ve yine bilindiği üzere Kur'ân'ın âyetleri -cümleleri- sayılı, hâdiseler ise sayısızdır. Buna işaret eden Kur'ân-ı Kerim: "De ki: Rabbımın sözlerini yazıp toplamak için denizler mürekkep olsa, buna bir o kadar da biz eklessek -ve bununla yazsaydık- deniz tükenir ama Rabbımın sözleri tükenmezdi, 18/109". Anlaşıyor ki insanın fiil ve davranışlarının hepsi için tek tek Kur'ân; "bu iyi, bu kötü..." tarzında bir indeks -dizin- vermiş değildir. İşte bu sebeple olmalı ki Kur'ân kendisinin sembollerle yüklü bulunduğunu sık sık tekrarlar: "Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlara her çeşit MİSAL'den -sembolden- vermişizdir. 30/58". İlave etmek gerekir ki birine elmayı tanıtmak için onun uzun uzun tanımını yapmak yerine "al bu elmadır" demek pedagojinin temel kuralıdır. Kur'ân da bunu uygular ve müşahhas -somut- hâdiseler anlatır. Ayrıca bu metodunu da belirtir: "Andolsun ki biz sizi -ihtiyacınızı- açıklayıcı âyetler ve SİZDEN ÖNCE -gelip geçmiş- OLANLAR dan MİSALLER indirdik. 24/34".

İmdi, acaba Kur'ân'ın sembollerini nasıl anlamalı, düne âid müşahhas olayları bugüne nasıl aktarıp uygulamalıdır?

Hz. Muhammed'in hayatta bulunduğu sürede böyle sorular yersiz ve mânâsız idi. Çünkü, Hz. Muhammed, vahiy yolu ile kendisine gelen âyetlerin nasıl anlaşılıp uygulanacağını bizzat gösteriyor, herhangi bir problem çıkınca da onu hemen çözüyordu. O'nun çevresinde bulunan SAHABE için, bu açıdan hiçbir sıkıntı yoktu.

Ancak, yaklaşık yirmi iki yıllık peygamberliği süresinde Hz. Muhammed'in kendisine vahiy yolu ile gelen bütün âyetleri her kelimesi ve muhtemel bütün mânâları ile açıkladığını iddia eden yoktur. O'nun hayattan ayrılışından sonra ortaya çıkan hâdiseler ise ne şekil, ne de sayı itibariyle öncekilerin aynı idi.

Demek oluyor ki, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Kur'ân âyetlerinin yorumlanması gerekli görünmektedir. Ama nasıl? Kur'ân buna bir şart ve bir ölçü getirmektedir: "Sana kitabı indiren O'dur. O -Kitabın-âyetlerinin bir kısmı MUHKEM'dir. Bunlar Kitab'ın ANASI -esası-dır. Ötekiler ise MÜTEŞABİH'dir. Kalblerinde eğrilik bulunanlar -kötü niyetli olanlar-kendilerine göre yorumlamak ve -insanlar arasında- fitne koparmak -kargaşa yaratmak- maksadı ile MÜTEŞABİH -olan- âyetlerin peşine takılırlar. İlimde râsih -samimi; iyi niyet ve kesin bilgi sahibi- olanlar ise; ona inandık, hepsi Rabbımız'ın katındadır, derler. 3/7". Görülüyor ki Kur'ân, kendi âyetlerini iki ayrı kategoriye ayırmaktadır. Bunların bir kısmı; "muhkem; yoruma ihtiyaç görülmecek derecede açık" bulunmaktadır. İkincisi ise; "müteşabih; benzeşir; sembolik; yoruma ihtiyaç duyulur" halde bulunmaktadır.

Bu uyarıya rağmen Kur'ân, hangi âyetlerin "muhkem; açık", hangilerinin "müteşabih; sembolik; yorumlanacak" bulduklarını söylemez. Bu da ilim adamları arasında görüş ayrılıklarına yol açmaktadır. Üstelik "sembolik" olanlarla "müteşabih" olanlar arasında da farklar bulunmaktadır. Fakat, kesin olan şu ki ister "misâl-sembolik", isterse "müteşabih-benzeşir" âyetler olsun bunlar yoruma tâbidirler. Bunların yorumlanıp "iyi ve doğru" anlaşılmasının tek şartı ise "iyi niyet ve samimiyet"dir. Bunun dışındaki tavır ve hareketlerle onlara yaklaşanlar, kendileri için onlarda kurtuluş değil sapıklığa götürücü delil ve işâretler bulurlar. Kur'ân bunu özellikle vurgulamaktadır: "Allah, sivrisinek ve daha büyüğü ile misal getirmekten çekinmez. İman edenler, bunların Rablarından gelen hak olduğunu bilirler. Küfredenler ise, Allah böyle misallerle neyi göstermek istiyor, derler. Allah bunlarla bir kısmını saptırır, bir kısmını da doğruluğa ulaştırır. Allah'ın böyle misallerle saptırdıkları sadece fasıklardır. 2/26".

Görülüyor ki Kur'ân yorumlanmak durumundadır ve yine görülüyor ki bir besinden faydalı-zararlı her bakterinin faydalandığı gibi, Kur'ân'dan da doğruluk peşinde olanlar kadar sapık yolda ve fitne peşinde olanlar da kendi yararlarına malzeme elde etme imkânına sahip bulunmaktadırlar.

İmdi, Kur'ân'ın nasıl yorumlandığı ya da yorumlanacağı meselesine girmeden önce bir hususun daha belirlenmesinde, sanırız, yarar vardır. Şöyle

ki her din, hitap ettiği kitleler tarafından alınıp algılanır ve hayata geçirilir. Böylece *o din çevresinde gelenekler oluşur. Aksi halde o din yaşama imkânı bulamaz. Fakat, hemen ilâve etmeliyiz ki hiçbir din, kendi çevresinde oluşan geleneklerle her zaman birebir özdeşleştirilemez.* Sözgelimi Hristiyanlığa bakalım: Bu din Hz. İsa tarafından kuruldu. Bu dinin mukaddes kitabı İncil, kişinin gündelik hayatı ile ilgili ayrıntı ihtiva etmiyordu. Hz. İsa, hayata bekar olarak vedâ etmişti. Bütün bunlara karşılık Hristiyanlar, boşanmayı dikenli teller arasına sıkıştırıp evliliği "çözülmez bir bağ" haline getirdiler. Yine İncil, kılıçtan bahsetmemiş, Hz. İsa da kimseye kılıç çekmemişti. Buna rağmen Hristiyanlar, Haçlı seferleri düzenleyip kan akıtmayı yüzyıllarca kutsal görev -kutsal savaş- saymışlardı.

Demek oluyor ki bir dini; O'nun buyruk ve kurallarını alıp hayata geçirmek isteyenler, o dini algılayıp yorumlarken yorumlarının temelini o dinin naslarından ziyâde kendi kültürlerine dayalı kendi zihniyetlerini yerleştirmektedirler. Her din ve sistem, sanırız, az çok bu görüntüyü sergilemektedir.

Şimdi yukarda bıraktığımız konuya dönelim. Acaba tarih süreci içinde Kur'ân nasıl yorumlanmıştı? Kötü niyetliler bir yana acaba iyi niyetlilerin hepsi onu aynı tarzda mı yorumlamıştı? Hemen belirtmeliyiz ki Hz. Muhammed'in hayatta bulunduğu sırada bu açıdan herhangi bir problem sözkonusu değildi. Hz. Peygamber'i takip eden İlk Halifeler Dönemi için de bu hüküm geçerlidir, yukarda bunu belirtmiştik.

İslâm Dünyası'ndaki ilk ciddî ihtilafın Hz. Ali'nin (Ö. 661) Halifeliği yıllarında çıktığı bilinir. Bu ihtilaf başlangıçta siyasî idi. Ancak, gerek doğuş, gerekse gelişme itibariyle hareket; fikir, zihniyet ve anlayış unsurlarını da içinde taşıyordu. Burada ilk şekillenen grup *Hâricî -Exotérique - Dışa Yönelikler-* adını aldı. *Bu isim onların kültür, zihniyet, dolayısıyla de Kur'ân'ı, İslâmî anlayış ve yorumlayış biçimlerini yansıtmaktadır.*

Hâricî hareket, bilindiği gibi, savaş alanında ortaya çıktı. Başta Halife Hz. Ali'yi hedef alıyor ve Onu Kur'ân'ı anlamamak, ya da yanlış yorumlamakla suçluyorlardı. Kur'ân âyetlerinden çıkarılan; "Hüküm yalnız Allah'a âittir, 6/57, 12/40, 67) ifadesini slogan haline getirmiş haykırıyorlardı.

Hâricîler; kişileri sorguya çekiyor, beğenmedikleri kanâat ya da küçük hatalarından dolayı insanları cezalandırıyor, gerekirse öldürmekten çekinmiyorlardı. Kendilerince büyük günah işleyeni, namazı terk edeni, kâfir saydıklarınının küçük çocuklarını... "kâfir" ilân etmekte sakınca görmüyor, kendi görüşlerinde olmayan kâfirleri öldürmeyi helâl sayıyor, onlarla savaşı "kutsal savaş-cihad" olarak nitelendiriyor, kendilerinin bulunduğu yeri "İslâm Yurdu/Daru'l-İslâm", öteki yerleri "Küfür Yurd/Daru'l - Küfür" olarak tanımlıyorlardı.¹

Görüldüğü üzere Hâricîler, sözde, Kur'ân'a sarılıyor, hareketlerinin temelini; "hüküm yalnız Allah'ındır" âyetini koyuyor ve herşeyi buna göre düzenliyorlardı: Madem ki hüküm Allah'ındır ve madem ki âyetler Allah'ın hükümleridir, öyleyse âyetler olduğu gibi alınıp uygulanmalıdır. Bunlar üzerinde fikir yürütmeye, yorumlamaya... bilgisi ve sosyal mevkiî ne olursa olsun kimsenin hakkı yoktur. Aksi tavır ve kanâat; zaman, yer, sosyal düzen... gibi bahânelerle âyetlerin gereklerini yapmamak ya da onları yorumlamaya kalkışmak... Allah'ın hükümlerini tanımamak demektir ve dolayısıyla küfürdür, demek istiyorlardı.

Hâricîlerin çeşitli fraksiyonları, buna paralel olarak da farklı fikirleri bulunduğu vakadır. Ancak, temel fikir ve hareketlerinin büyük benzerlikler ve hatta özdeşlikler gösterdiği kuşku götürmez: Düşünme ve her türlü akıl yürütmeden uzak durma, bilgi ve buyrukları olduğu gibi alma, topluluk -cemâat- ve dayanışma ruhu, kendilerinden başkasına güvenmeme, başkalarına fikir ve hayat hakkı tanımama, sertlik ve kavga...

Fikir tarihçileri, Hâricî hareketi başlatan ve yürütenlerin büyük çoğunluğunun bedevî Arap kabilelerinden olduğu, İslâm Öncesi Cahiliye Arap âdet ve karakterini teşkil ve temsil ettiği yolunda kanât belirler.²

Kendileri ile fikir yakınlığı bulunan "Zâhirîyye -Görünüşçüler- Ekolü bir yana bırakılır ise Hâricîler hiçbir yerde devlet kurmuş ya da iktidara

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Şehristanî, el-Milel, 1/114, Eşârî, Makâlât, 86-115.

² Örnek olarak bkz. W.M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (E. Ruhi Fiğlalı terc.), s. 34. Ankara 1981.

gelmiş değildir. Bir grup olarak da Hâricîlik tarih oldu. Bugün "ben Hâricîyim" diyene rastlanmaz. Fakat, fikir ve zihniyet olarak bu akımın gerek bugün, gerekse tarih süreci içinde dâimâ varolageldiği bir gerçektir. Sözelimi *Vehhâbilik ile Hâricîlik arasında fikir ve zihniyet benzerlikleri dikkatlerden kaçmayacak kadar belirgindir*. Hemen ifade edelim ki Vehhâbilik'in ortaya çıktığı sıralarda Hâricîlik çoktan tarih olmuş idi. Bu bakımdan aralarında organik bir bağın kurulması mümkün değildir. Fakat, söylediğimiz gibi, fikir ve zihniyetin sıkı bağları, hatta özdeşliği gözden kaçmayacak kadar açıktır.

Vehhâbilik'in kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab (1703-1792), Hicaz'ın Necid bölgesindedi. Hareket, bu bölgede başladı. Daha çok kırsal -bedevî- çevrede taraftar ve kuvvet kazandı. Hâricîliğin aksine Vehhâbilik, din-fikir noktasından harekete geçti. M.İ. Abdilvehhab, kötü fikir ve hareketlerden -kendi terimiyle bidatlerden- ve özellikle tasavvuf düşünce ve anlayışından dini temizlemek ve korumak iddiası ile ortaya çıktı. Bu maksatla da "Kitabü't-Tevhid-Allah'ı Birleme" adlı eserini yazdı. Kur'ân ve Sünnette, insanların bütün zamanlar için ihtiyacı olan herşey vardır. Hiçbir düşünceye; kıyasa, akıl yürütmeye, yoruma... başvurmaya gerek yoktur. Zaman-zemin... dikkate alınmaz. Naslar -Kur'ân Âyetleri ve Hadisler- aynen alınıp hiçbir yorumlamaya tâbi tutulmadan uygulanır. Aksi düşünce ve hareket küfürdür. Namazı terketmek, herhangi bir insanın üstünlüğünü -karizmasını- kabul etmek... de küfürdür. Her türlü kötülüğü -bidate- karşı durmak; küfürle savaşmak "kutsal savaş-cihad" dir.³

Kısa sürede bölge emirlerine yanaşan M.İ. Abdilvehhab, siyâsi yüzünü gösterdi. Önce Üyeyne emiri Osman b. Hamd, ardından (1744'de) Deriyye amiri Muhammed b. Suûd, daha sonra da O'nun oğlu Abdülaziz Suûd ile anlaşip birleşerek bölgede terör havaları estirdiler. Müslüman -Hicaz köy, kasaba ve şehirlerinde "kutsal savaş-İslâmî cihad" faaliyetlerine giriştiler. Önce din adına kitap ve broşür dağıtılıyor, sonra emirlerin güçleri ile bölgeler basılıyor, kabilelerin malları savaşçılar arasında yağma ediliyordu.

³ Fazla bilgi ve bibliyografya için bkz. A. Vehbi Ecer, Osmanlı Tarihinde Vehhâbi Hareketi (Doktora Tezi, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi, 1976), Fakülte Kütüphanesi, N. 1931.

Özellikle yağma, savaşan güçlerin sayısını kısa sürede artırdı. Kurucuların ölümünden sonra da Vehhâbîlik hareketi sürdü. Mekke, Medine... ele geçirildi. Peygamber Hz. Muhammed'in doğduğu ev başta olmak üzere, Halife Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Peygamberin kızı Fatma'nın doğduğu evler yıkıldı. Musikî aletleri parçalandı. Müslümanlar kâfir ilân edilerek Mekke'ye sokulmadı. Osmanlı Halifesi Sultan III. Selim'e (1789-1807) ve valilere; "Müslüman ol..." yazılı dâvet mektupları gönderildi.⁴

Vehhâbîlik, bilindiği üzere bugün, Suûdi Arabistan Krallığı'nın resmî mezhebi durumundadır.

Hâricî-Vehhâbî ekole benzer fikir ve hareketler, çeşitli yerlerde, aralarında organik bağlar bulsun ya da bulunmasın, sosyal platformda tedâvülde -sürümde- bulunmaktadır. Türk okuyucunun tercümelerinden tanıdığı Ebûlalâ Mevdudî, Muhammed Kutup, Seyyid Kutup, Hasan Benna... bu alandaki isimlerden birkaçıdır. Bunlar da tıpkı Hâricî-Vehhâbî temsilcileri gibi, İslâm adına savaşı -cihadı- temel olarak almış; insanları "mü'min-kâfir" ve cemiyetin bütün işlerini bu odak çevresinde düzenlemeyi hedeflemiş görünmektedirler. Ayrıca bunlar, İslâm adına, her türlü dil ve millet kavramını ortadan kaldırmış bulunmaktadırlar. Fakat, işin garibi şu ki bu iddiaların hemen yanında bunlar, bir takım fikir ve kelime oyunları ile Arabî ve Arapçayı dünyanın tek vazgeçilmez varlığı olarak takdim etmektedirler.⁵

İşte, Kur'ân, İslâm, Din ve Şeriât... denince bazılarının, özellikle bazı kesimlerin hayalinde canlanan ve aklına gelenler, bu Hâricî -Zâhirî-Vehhâbî ekollerin Din ve İslâm adına söyleyip yazdığı, dağıtıp pazarladığı fikirlerdir. Bu görüş ve düşüncelerin İslâm ve Kur'ân ile olan bağlarına şimdi burada temas edeceğiz. Ayrıca Din'i -İslâm'ı- bu pencereden gören ve göstermeye çalışanların düşünceleri kadar ruh yapıları da tahlil -analiz- edilmeğe değerlidir. Fakat, yazımızın akışını değiştirmemek için buna girmeyeceğiz.

⁴ Bkz. Bundan önceki (3 numaralı) Künye.

⁵ Konu hakkında fazla bilgi ve bibliyografya için bkz. A. Vehbi Ecer, *Tarihte ve Günümüzde İhvanü'l-Müslimin Örgütü*, Erciyes Üniversitesi Yay., 1992, Kayseri.

İmdi acaba, yukarda ana çizgileriyle verdiğimiz Hâricî-Zâhirî-Dışa ve Görüntüye Bağlı ekollerin Kur'ân'a ve İslâm'a olan uygunluk ya da yakınlıkları nedir? Yukarıda naklettiğimiz fikirlere, şimdi biraz daha yakından bakalım. Bu düşünceye göre; "dinde, Allah'ın dışında hiçbir otorite kabul edilemez. Allah'ın hükmüne kimse karışamaz. O'nun ifadesini kimse yorumlamaya, durdurmaya... kalkamaz. Aksi tavır ve davranış O'nun birliğine müdahale sayılır ve dolayısıyla de şirk -ortak koşmak- olur". Bunlar, bir bakıma Kur'ân'a uygun hükümlerdir. Gerçekten Allah'ın buyruk ve iradesine müdahale edilemez. Ancak, bu hüküm olabildiğine genişletilir, karşısına konacak her fiil ve sıfat bunun zıddı -karşıtı- olarak kabul edilir ise çıkmazın tam içine düşülür. Sözelimi, herhangi bir dalda uzman olan, bilgi veren, peygamber dahil herkes, bu bilgiyi alanın üstünde otorite olur, kul ile Allah arasına girmiş ve dolayısıyla de Allah'ın birliğini zedelemiş sayılır. Aksi takdirde ise bilgi verenin hiçbir etkisi kalmaz. Bu mânâda, hararetle savundukları kutsal savaşlar -cihad- da Tanrı'ya ortak koşmak -şirk- sayılır. Hatta kişi mutlak mânâda Allah ile kul arasına giremez; yani şefâat edemez ise o kişi: "Ey Allah'ım! Anamı, babamı... affet" de diyemez. Çünkü, Allah karşısında onlara şefaatçi -torpil- olmaya kalkmış ve dolayısıyla küfür işlemiş olur. Oysa Kur'ân; "Ey Rabimiz! Beni, anamı-babamı ve mü'minleri bağışla. 14/41" demektir.

Öte yandan yine bu görüşte olanlar, Kur'ân'ın ifâdelerinin, hiçbir yorum... tâbi tutulmaksızın zâhir -dış-mânâsıyla alınması gerektiğini savunurlar. Bu da bir mânâda Kur'ân'a uygundur. Sözelimi Kur'ân; "Allah İlk'dir, 57/3" diyor. Bunun, olduğu gibi hiçbir yoruma tâbi tutulmadan alınması gereklidir. Kur'ân'da bunun gibi, bizzât Kur'ân'ın ifâdesiyle "Muhkem" olan pek çok ifade vardır ve yoruma gerek duyulmayabilir. Fakat, her kelime mutlaka dış mânâsında olduğu gibi alınırsa yine çıkmaza düşülür. Meselâ Kur'ân sık sık "kardeş" kelimesini kullanır. Bunu herkes olduğu gibi anlar. Fakat Kur'ân-ı Kerim evlenme yasaklarını sayarken; "... kardeşler evlenemez, 4/23" buyurur. Kardeş kelimesine her yerde aynı mânâyı verir isek bütün Müslümanlar birbiriyle evlenemezler. Çünkü Kur'ân; "Mü'minler kardeştir, 49/10", buyurmaktadır. Zâhirî -dış- mânâ ile bu çözülemez.

Yine Hâricî-Zâhirî anlayış; yer, zaman, sosyal durum... gibi şartlar dikkate alınmaksızın Kur'ân'ın emirleri uygulamaya konulur. Aksi durum,

bahânedir; tembelliğin ve insan zayıflığının işâretidir. Meselâ Allah, "kâfirlerle savaşın" buyurmaktadır. Bu, hiç düşünmeden yerine getirilir, demektir. Özellikle Müslüman Kardeşler'e -İhvan-ı Müslümin'e- âid kitaplar, bu türlü öğütlerle doludur.⁶ Bu öğütler bir açıdan doğrudur. Zira Kur'ân, kâfirlerle savaşmayı kutsal bir görev -cihad- saymaktadır. Fakat, hiçbir şart, sınır... tanımaksızın bu öğütlerin arkasına takılmak, herşeyden önce Kur'ân'a karşı savaş açmak olur. Çünkü, Hâricî-Zâhirî düşüncenin "savaş-cihad" ile ilgili görüş ve iddiaları, Kur'ân'ı ve İslâm'ı çarpıtan iddialardır.

İnsanlık tarihi göstermektedir ki şu veya bu sebeple insanlar savaşmışlar ve hâlen de savaşmaktadırlar. İnsan insan olarak kaldığı sürece bunu bütünü ile önleyip kaldırmak, istense de, pek mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla siz savaş istemerseniz de birileri gelip sizi ya savaşa ya da varlığınıza kendilerine teslimetmeye zorluyor. Böylece de savaş kaçınılmaz hâle geliyor. İşte, hayatınızı, hayatınız kadar yüce bildiğiniz değerlerinizi korumak uğruna savaşmaya, savaşı önlemek için de savaşa hazır olmaya mecbur oluyorsunuz. Ama bundan kalkarak; "insanın dünyadaki tek işi savaştır" sonucunu çıkarmak mümkün değildir. İşte, İslâm'ın "savaş -cihad" hâdisesine bakışı, bu iki yönü birden içerir tarzdadır: Gerekirse savaşmak, onda sabır ve mukâvemet -dayanıklılık- göstermek, bunun dışında da insanlarla iyi geçinmek, onların yardımına koşup onlara destek olmak... Nitekim bir yanda savaşı kutsal sayan Kur'ân, öbür yanda; "... dinde zorlama yoktur, 2/256, De ki: Ey kâfirler! Sizin dininiz size, benim dinim bana... 109/1-6" buyurmaktadır.

Hâricî-Zâhirî grupların; "...Kur'ân'ın emirleri aynen alınıp uygulanır. Âyetler yoruma, insanların fikir yürütmelerine... tâbi tutulamaz..." tarzında düşünceleri bizzat bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed'in tutum ve davranışına karşıdır. Çünkü şartları, imkânları... düşünmeden O, ne savaşa koşmuş ne de başka iş yapmıştır. Sözelimi O'nun, Uhud Savaşı (M. 625) öncesinde Medine halkı ile birlikte savaş şartlarını ve imkânlarını uzun uzun

⁶ Yukarıda buna temas etmiştik.

tartıştığını biliyoruz.⁷ Başka örnekler çoktur.⁸ Kur'ân'ın açık emirlerini de bizzat Hz. Muhammed'in yer yer farklı yorumladığını ve uyguladığını görmekteyiz. Sözelimi O, Amr İbni Hazm'ı Yemen'e -Necran'a- vâli olarak gönderirken Ona önemli bilgiler ve bildirimler -ta'limat- yüklü bir mektup verir. Burada Kur'ân'ın, Tevrat'a atfen zikredilen (Kur'ân 5/45) kısas kuralının farklı uygulanacağı; dişe diş, göze göz... şeklindeki suç ve cezaların bu şekilde değil, para ile -tazminat olarak- uygulanacağı bildirilmektedir.⁹

Ayrıca, Kur'ân'ı anlama, yorumlama ve uygulama hâdiselerinde, Hz. Muhammed'in değil, meşhur Sahâbe'nin bile, sosyal şart ve imkânları dikkate alarak hareket ettiklerine ve oldukça cesur davrandıklarına şahit olmaktadır. Sözelimi ikinci Halife Hz. Ömer'in (Ö. 644), bir kıtlık yılında bir valisine mektup göndererek Kur'ân'ın; "hırsızın elini kesiniz. 5/38" hükmünün uygulanmamasını emrettiğini görmekteyiz.¹⁰

Hâricî-Zâhirî görüş ve düşüncenin, dış hâdiselere; fiil ve davranışlara bakarak insanları "mü'min-kâfir" diye nitelendirip sınıflandırması Kur'ân'a ve İslâm'a hiç uymayan bir davranıştır. Böyle bir yetkiyi Allah, Peygamberine bile vermemiştir. Hz. Muhammed, hiç kimseyi karşısına alıp; "... sen kâfirsin..." dememişti. Çünkü iman-küfür, psişik- ruhî- bir fiildir. Kişi bunu ancak kendisi açığa vurabilir. Bunun dışında da onu sadece Allah bilir. Peygamber ise bu konuda ancak Allah'ın bildiğini bilir. Nitekim bir grup Arap, Hz. Muhammed'e gelmiş ve huzura kabul edilmişti. İman ettiklerini söylüyor, bunun karşılığını istiyorlardı. O anda vahyedilen bir âyet; "Bir grup Arap; iman ettik dediler, De ki: Hayır! İman etmediniz... İman kalbini-

⁷ Fazla bilgi için bkz. M. Hamidullah, *Hz. Muhammed'in Savaşları* (Salih Tuğ terc.), s. 69, İstanbul 1962.

⁸ Bilgi için bkz. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (M. Sâid Mutlu, Salig Tuğ terc.), II/163, İstanbul 1969.

⁹ M. Hamidullah, *Documents sur la diplomatic musulmane à l'époque du Prophete et des Khalifes Orthodoxes*, p. 105, aynı müellif bir önceki (8 nolu dipnottaki) kaynak I/417.

¹⁰ Muhammed Baltacı, *Menhec-i Ömer İbn-i Hattab fi'ş-Şeria*, s. 244-245, Kahire.

ze girmedi... 49/14", ifadeleriyle onların imanının sahte olduğunu peygambere bildirdi. Hele dini ve din ibâdetlerini bir takım şekil ve merasimden saymak; bu şekiller yapılıncı kişi tam Müslüman olur, demek, Kur'ân'a ve İslâm'a hiç uymayan görüş ve düşünce olur. Buna aşağıda tekrar döneceğiz.

Gerek Hâricî ekol mensuplarının gerekse İhvan-ı Müslimin ve benzeri grupların dil, din ve millet hakkında düşünüp söyledikleri, bundan önceki konularda olduğu gibi dine ve nassa değil sofist mantığına dayanmaktadır. Sözelimi dinin -İslâm'ın- milletler üstü olduğu doğrudur ve fakat burada; "öyleyse İslâm'ın olduğu yerde millet, milletin olduğu yerde İslâm olmaz" sonucunu çıkarmak sadece sofist mantığının işidir. Bir kavramın, bir varlığın, bir değerın üst basamakta bulunmasından ya da böyle, kabul edilmesinden alttakilerin yokluğuna, inkarına nasıl gidilir? Mesela "hayat; madde üstüdür" önermesinden; "öyleyse madde yoktur" önermesi çıkarılamaz. Aslında din ve millet aynı alanın değerleri olmadığından çatışmaları da söz konusu değildir. Çatışma -çelişme olması için iki şeyin aynı alana âid olmaları gerekir. Mesela, Hristiyanlık, Müslümanlık, Zerdüşlük... aynı alanın değerleridir. Bunlardan biri seçilince öteki dışlanmış olur. Fakat, sözelimi İtalyan, Fransız, İngiliz... olmakla Hristiyan olmak ya da olmamak arasında, âdet ve alışkanlıktan öte bir bağ yoktur. İslâm için de durum aynıdır. Hem Fransız, hem Müslüman olunması arasında ne gereklilik, ne de çelişiklik vardır. Aksi olsaydı Arap ile İslâm arasında da aynı hal söz konusu olurdu.

Kur'ân dilininin Arapça olduğu vak'adır. Bundan da her Müslümanın Arap, dilinin Arapça olması sonucu çıkarılamaz. Aksi düşünce İslâm'ın âleme şâmil -evrensel- olma özelliğini kaldırır. Sözelimi ileri yaştaki bir adamın, dil öğrenme imkânı olmayacağından, Müslüman olması da söz konusu olamaz. Bu ise dinin gâyesine aykırıdır. Ancak, Kur'ân'ın orijinal dilinin ve ifadesinin korunması O'nun otantikliğinin devamı açısından şarttır. Onu bilmek ve incelemek isteyen herkesin her devir ve zaman için en büyük güveni O'nun bu otantikliği olacaktır. Fakat burada O'nun her milletin tek konuşma dili olacağı sonucuna gidilmesi mümkün değildir. Aksi hal dinin değil, O dilin ve milletin cihan-şümüllüğü -evrenselliği- ve hâkimiyeti demek olur. İnsanların bilmesi ve öğrenmesi gereken şey dil ve kelime

değil, bunların ifade ettiği mânâlardır. Bu mânâlara her dilde ifade edilip anlatılır ve anlaşılır. Kur'ân'ın orijinal ifadesinin -okunuşunun- kullanılması, sadece resmî ibâdet ve namaz için şarttır. Bunun dışında ise istenen mânâdır.

Millet ile din kavramlarının çelişik olmaları sadece bir halde; milletin ya da milliyetçiliğin tek değer -idole- olarak algılanması ve kabul edilmesi halinde ortaya çıkar ki bu da bir zihniyet meselesidir. Şâyet kişi ya da gruplar büyük bir zihniyete gireceklerse bu takdirde dinin karşıtı ya da çelişigi sadece millet değil, hemen herşey; mal, mülk, makam, evlât... olabilir; bunlardan herbiri idole hâline getirilebilir ve sonuç olarak da İslâm'ın -Kur'ân'ın karşısına geçer. Demek oluyor ki Kur'ân ve İslâm, ne milleti ne de öteki değerleri, bu değerler kendi sınırları ve alanları içinde kaldığı sürece red ve inkar etmez. Kur'ân'da millet aleyhine ifade yoktur. İddialar, âyetlerin kötü niyet ve zihniyetle yorumlanmasına dayanır. İslâm'ın karşı koyduğu şey fitne; oluşan bir milleti parçalama, kurulan bir düzeni bozma, insanları birbirine düşürme fiil ve davranışlarıdır. Bunları Kur'ân adına öldürme fiilinden ve davranışlarından daha büyük suç ve günah olarak görür (Kur'ân, 2/191).

Sözün kısası şu ki Hâricî-Zâhirî görüş ve düşünce sahipleri ile bunlara paralel olanlar, hangi devirde olursa olsun İslâm'ı yaşadıklarını, Kur'ân'a dayandıklarını söylemiş ve söylemektedirler. Oysa görüş ve düşünceleri kaba duygulara, tek yanlı, dar çerçeveli bakışlara ve sofist mantığına dayanmaktadır. Böylece de Kur'ân'ı kendi görüş ve düşüncelerine âlet edip kullanmaktadırlar. Nitekim vaktiyle Hz. Ali'ye karşı da, yukarda aktardığımız, Kur'ân âyetini okuyarak haykırmışlardı da Hz. Ali kendilerine; "Hak sözü, âyet-i kötü maksatla kullanıyorlar" demişti.¹¹

Hâricî -Zâhirî- Dışa ve Görüntüye Bağlı olan ekollerin görüş ve düşüncelerini ana çizgileriyle verdik ve yine aynı çizgilerle analiz edip kısaca değerlendirdik.

Şimdi de bu düşüncenin tam karşı kutbunda bulunan başka bir ekolün; Şif-Bâtınî ekolün görüş ve düşüncelerini yine ana çizgileriyle verip tahlil -analiz- ve değerlendirmesini sunalım.

¹¹ Şehristani, *el-Milel*, I/116.

Yine Halife Hz. Ali (Ö. 661) dönemi'nde bir grubun Hz. Ali'ye gelerek kendisinin yanında ve desteğinde okuduklarını söyledikleri, ¹² buna bağlı olarak da, başkaları için kullanıldığı gibi, bunlar için de; "Ali taraftarları Şiay-ı Ali" ifâdelerinin yer yer kullanıldığı söylenir. Hz. Muhammed'in küçük torunu Hz. Hüseyin'in (680'de) şehit edilmesinden sonra Hz. Peygamber soyunun -Ehl-i Beyt'in- intikamını alma duyguları yoğunlaşmış, taraftarlar çoğalmış ve fikir olarak Şiîlik doğmuş bulunmaktadır. Bunlara rağmen bu tarihlerde terimin bugünkü mânâda kullanılmadığı, bugün kullanıldığı mânâ ile "Şiîlik" teriminin dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden (874'den) itibaren doğduğu kabul edilmektedir. ¹³

Hâricîlik gibi Şiîlik de doğuş, duyuş ve karakter itibariyle Arap kökenlidir. Arabın kabile anlayışını, Şan-Şeref duygusunu, soy kaygusunu, kabile başkanına verilen; soyluluk, üstünlük, kahramanlık... gibi "karizmatik" özellikleri taşır. ¹⁴

Tıpkı Hâricîlik gibi Şiîlik de siyâsi maksatlı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Hâricîliğin aksine Şiîlik, maksadına ermiş ve devlet yönetimine ulaşmış, resmî yoldan eğitim-öğretim imkânına kavuşmuştur. Tunus'da kurulan Fâtîmî Halifeliği (910-1171), Şiî karakterli idi. Mısır, onlar tarafından alındı ve burada Kahire şehri ile Ezher Medresesi kuruldu. Ezher'de Şiî düşünceye bağlı olarak öğretim-eğitim yapıldı. Miladın onaltıncı yüzyılı başında (1502'de) herşeyi ile birlikte Şiîlik, İsmail Safevi (Ö. 1524) eliyle İran'a taşındı.

Yine Hâricîlik gibi Şiîlik de çok çeşitli fraksiyonlar, buna paralel olarak da farklı fikirler ihtivâ etmektedir. Ancak hepsinin ya da çoğunun ortak görüşü olarak denebilir ki Şiîlik; "din-siyaset-imam-lider" üçgeni üzerine

¹² Taberî, Tarih I/3350'den nakleden W.M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (E.R. Fırlalı terc.), s. 48.

¹³ W.M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (E.R. Fırlalı terc.), s. 46, Ankara 1981.

¹⁴ W.M. Watt, *a.g.e.*, s. 48 vd.

oturmaktadır. Buna göre; "din-siyaset" birbirlerinden ayrı düşünülemez. Siyasetin başı, aynı zamanda dinin de başıdır. Bu baş imam, lider-bizzat din tarafından; naslarla; Ayet ve Hadislerle tayin edilmiştir. Liderliğin devamı soya; Hz. Ali'nin, ya da daha geniş çerçevede Hz. Muhammed'in soyuna bağlıdır, onlar tarafından yürütülür. Halkın bunda hiçbir rolü, görüşü ve oyu... olamaz. Tıpkı peygamberler gibi imamlar -liderler- de her türlü günahattan ve yanlışlıktan korunmuş -masum- bulunmaktadırlar. Dolayısıyla dâimâ hakkı, doğruyu söyler ve yaparlar. Gizli, açık (zahir-batın) bütün bilgileri onlar bilir. Dolayısıyla de bütün insanlara gerçek bilgiyi; nasların; Âyet ve Hadislerin hakiki mânâlarını... onlar öğretir. Bunun sonucu olarak da denebilir ki din; bütün gönlü ve aklı ile kişinin Ona -imana-bağlanmasından ve Ona boyun eğmesinden ibarettir. Dinin ve ibadetlerin maksadı sırların kavranması, mânânın anlaşılması sonuç olarak da insanın Ona, tam olarak boyun eğmesi-itaat etmesi- dir. Maksat bir yere gitmek olunca araca -arabaya- binilir. İstenen yere varılınca da araçtan inilir. Din; namaz, oruç... gibi ibâdetlerle belli bir gayeyi gerçekleştirmek istemektedir. Bu gaye rûhi ve mânevîdir. Kişinin ruh olarak itâat etmesi -boyun eğmesi- dir. Bu, gerçekleşince de aracın ortadan kalkması; şekil ve ibâdetlerin bırakılması tabiidir.¹⁵

İmdi, ayrıntıları, fraksiyon ve farklılıkları bir yana bırakarak ana çizgileri ile verdiğimiz Şiîlik'in bu görüşlerine biraz daha yakından bakalım. Her din ve özellikle İslâm, gerek fert gerek toplum olarak insandan bir takım şeyleri yapmasını, bir takım kurallara uymasını istemektedir. Buradan hareketle; "siyaset İslâm'ın temelidir" sonucuna nasıl varılır? Hele hele İslâm'ın her zaman koltukta oturacak bir din-devlet başkanı tayin ettiğini naslardan -Ayet ve Hadislerden- çıkarmak nasıl mümkün olur? Sağduyu sahibi hiç kimse, sofizme düşmeden; naslara dayanarak İslâm 'ın belli bir siyâsî rejim tayin ve tesbit ettiğini, bunu öngördüğünü iddia edemez; söyleyemez. Şiîliğin ateşli savunucusu İran'da bile, dönemin şartlarına uyularak parlamento kurulmuş bulunmaktadır. Bunun görev ve yetkileri ne olursa olsun bu, kendi inandıkları ve iddia ettikleri rejimin gerçek olmadığını ilan ve isbatıdır.

¹⁵ Şehristanî, *el-Milel*, 1/146 vd.

İnsanın eğitim-öğretime ihtiyaç duyması O'nun insan olmasının tabii sonucudur. Bu ihtiyacın ortadan kalkması da söz konusu değildir. Fakat, buradan kalkarak; "her devirde ve bütün insanlara gerçeği öğretecek tek bir kişinin bulunması gerekir" sonucunun çıkartılması mümkün değildir. Bunun olmazlığını geçmiş dönemlerin Şifileri de farketmiş olacaktı ki çeşitli fraksiyonlar "imamın-liderin" kim olduğu ya da olacağı, O'nun gizli mi açık mı kalacağı... noktalarında farklı görüşler sergilemektedirler. Bu drurum meselenin, onlarca da kesin görünmediğinin kanıtıdır. Ancak, hemen belirtmeliyiz ki çeşitli alanlarda olduğu gibi maddî-manevî alanlarda da uzmanlığa; üstün bilgiye sahip olan insanlar bulunacak ve iyi bilenler az bilenleri eğitip öğreteceklerdir. İnsanlık devam ettikçe de bu devam edecektir. İslâm dünyasındaki tasavvuf ekolleri, işte, bu ihtiyaçtan doğmuştur. Fakat, Şifilik ile tasavvuf arasında, bir çoklarının gözden kaçırdığı, çok ciddi ve derin bir fark vardır. Şöyle ki Şifilik'de, imam-lider, en azından teoride belirtildiği şekil ile, mutlak hatasız, günahsız, kesin olarak bilen ve karşılıkine gösterip öğretirken de şartsız ve sınırsız şekilde etken -aktif-, O'nun gösterdiğini, bildirdiğini alan -halk- ise tamamiyle edilgen -pasif- durumdadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi liderin -imamın- siyâsi niteliği bunun itiraz götürmez delilidir. Nitekim lider -imam- ne göreve gelmede, ne de yönetmede halkın oyuna başvuramaz. Çünkü "Ayetullah -Allah'ın Ayeti" durumundadır. Oysa tasavvuftaki eğitim öğretim bundan farklıdır. Orada öğreten-eğiten de, öğretilen-eğitilen de etken -aktif- durumdadır. Çünkü herkes Allah'ın kuludur ve başlangıç itibariyle aynı imkânlarla herkes sahiptir. Tasavvufun terimi ile şeyh veya mürid, zaman ve fiil önceliğine sahip bulunmaktadır. Yani öğrenim ve eğitimi daha önce tamamlamış; ruhunu temizlemiş gerçeğe ermiş, bu konuda henüz başlangıç noktasında bulunan öğrencisine, yine tasavvuf terimiyle müridine, rehber olup yol göstermekte, kendi bulunduğu yere onu da çağırılmaktadır. Bu çağırmada yaptığı şey ise öğrencinin -müridin- kendi içinde var olan gücü; sevgiyi, heyecanı, harekete geçirmek, bu geçişi sağlayacak bazı hareketler yapmak ve yaptırmaktan ibarettir.

Şifiliğin iddia ettiği "liderin -imamın- günahsız ve hatasız olduğu" yargısı ise Kur'an ve İslâm ile doğrulanabilir bir görüş değildir. Sözelimi Kur'an'da Allah, Peygamberinin günahsız olduğunu değil, O'nun geçmiş-

gelecek bütün günahlarının affedildiğini (Kur'ân 42/1-3) bildirmektedir. İnsan olarak O'nun hata yapmadığını-yapmaz olduğunu söylemek ise Kur'ân ile uzlaşır bir ifade olamaz. Aksine bazı Kur'ân Âyetleri Hz. Muhammed'in bazı karar ve fiillerinin Allah tarafından düzeltilildiğini göstermektedir. Peygamberin dışındaki kişilerin fiil ve kararlarının doğrudan doğruya bir vahiy ile düzeltilmesi de tabii ki söz konusu olamaz.

Şif ekollerin Kur'ân'a en ters düşen görüşleri, sanırız, resmî ayîn ve ibâdetlerle dinin dış görünüşüne âit konularda ortaya çıkmaktadır. Bu görüşe göre; "belli bir takım şekillerle belli bir takım fiil ve davranışlar, dinin hedef ve gayesi olamaz. Bunu yapanlar da dindar sayılamaz. Dinin hedefi mânâvîdir. Dindar, bu mânâyâ ulaşandır". Bunlar doğru ve Kur'ân'ın hedefini yansıtan ifâdelerdir. Sözelimi Kur'ân-ı Kerim; "yüzlerinizi doğuya, batıya... çevirmeniz iyilik değildir... 2/177" buyurmaktadır. Fakat, bu doğru önermeye dayanılarak; "iyilik olmayan şey, yapılmaz. Yüzü doğuya-batıya döndürmek iyilik değildir. Öyleyse yüzü doğuya-batıya döndürme işi yapılmamalıdır" gibi bir akıl yürütme, Kur'ân açısından geçerli değildir. Çünkü; "tarlayı sürmek, iyi ürün elde etmek değildir" önermelerinden, "öyleyse tarla sürülmemelidir" sonucuna gidilemez. Kur'ân'ın yukardaki ifadesinden de böyle bir sonuca varılmaz. Zira, yukarıda zikredilen Âyetin yanında O, "... yüzlerinizi Mescid-i Haram'a döndürünüz, 2/150" ifadesini de kullanmaktadır. Ancak, belirtilmek istenen şey şu ki; vasıtalar gaye yerine konmamalı; bazı şekillerin yerine getirilmesi O gayenin gerçekleştirildiği mânâsına alınmamalıdır. Nitekim yine Kur'ân; "... namazlarının şuurunda -bilincinde- olmaksızın gösterişle namaz kılanlara yazıklar olsun 107/4-6" buyurmaktadır. Gaye gerçekleşince vasıta ortadan kalkar, önermesine dayanarak da; "kişi olgunluğa ulaştı, mânâyâ erdi, gaye gerçekleşti. Namaz, oruç... gibi şekiller kalkar" da denilemez. Çünkü, "olgunluk, mânâ, gaye..." gibi kavramlar ve bunların gösterdiği haller insanın elinde ve takdirinde olan, sabit -değişmez- bulunan haller değildir. Bunlar Tanrı'ya ait değerlerdir ve her an O'nun elinde bulunurlar. İnsana düşen, varoluşlarının -ekistansiyalistlerin- dediği gibi, fiilde bulunmak ve daimi oluşu sağlamaktır.

Şif-Bâtınî ekollerin belli başlı görüşleri ile onların Kur'ân ve İslâm karşısındaki durumlarını, ana çizgileriyle verdik. Hemen ilâve edelim ki zaman en sert kayaları bile aşındırır. Pek çoğu tarihe ait bulunan bu görüşlerin epey törpülenmiş olması tabîdîr. Biz de bunun farkındayız. Bu değişikliğe örnek olarak da yukarıda İran'daki parlamentoyu göstermiştik. Burada şunu da ekliyelim ki İran Şifliği ile Anadolu ve öteki Türk illerindeki Şiflik, özel olarak da Şiflik ile Anadolu Alevîliği arasında derin farkların bulunduğu kuşku yoktur. Ancak, konu dışı saydığımızdan bu meselelere girmeyeceğiz.

Farklılıklara ve değişikliklere rağmen Şiflik'in bazı temel görüşlerinin sürdürüldüğü kesindir. Sözelimi bugün dahi İran din liderlerinin "Ayetullah-Allah'ın Ayeti" olarak adlandırılması ve nitelendirilmesi tesadüf değildir ve bize göre temel görüşlerinin sürdürüldüğünün açık delilidir.

Baştaki sorumuzdan bir hayli uzaklaştık. Bu sebeple onu tekrar etmek, sanırız faydalı olacaktır. Sorumuz; insan fiil ve davranışının ölçüsü ne olmalıdır, idi. Geleceğimiz, bütün varlığı elinde tutan Kudret'e bağlıdır. Bu sebeple de ölçü; O'nu hoşnut etmektir. Bu ise O'nun isteğine göre hareket etmek demektir. O'nun istekleri Kur'ân'da toplanmıştır. Fakat bunlar sayılıdır. Her alanda ayrıntı yoktur. Bu da bizi Kur'ân'ın açıklanması ve yorumlanması konusuna götürmektedir. Acaba Kur'ân nasıl yorumlanmalıdır? Bu soru da bizi acaba daha önce O, nasıl yorumlanmıştı, konusuna götürdü.

Biz buraya kadarki satırlarımızda Kur'ân'ı yorumlayan karşı kutuplarda-ki iki farklı ekolün -mezhebin- ya da fraksiyonların dikkate alınırca ekollerin -mezheblerin- görüş ve düşüncelerini, ana çizgileriyle verdik ve yine ana çizgiler içinde değerlendirmeye, bu değerlendirme sırasında da her iki ekolün Kur'ân'a ve İslâm'a olan mesafelerini tayine, onları karşı kutuplarda olmaya sevkeden sebepleri; kültür, karakter ve zihniyetlerini belirlemeye çalıştık. Bunların yeterince ortaya çıktığı kanâatindeyiz. *Aslında maksadımız, tarihe âit fikirleri, hafızamızı tazelemek için anmak ve onları "övmek ya da kötülemek" değildir. Tarihin varlıkları haline gelmiş olanları övmek ya da kötülemek bize hiçbir şey sağlamaz. Öyleyse onların dile getirilmesinde maksat bu olamaz. Maksadımız bugün İslâm'a ve Kur'ân'a ait*

bulunduğu iddiası ile ortaya atılmış ya da atılacak benzer fikir ve iddialar için ölçü oluşturmaktır. Dediğimiz gibi bunun yeterince olduğu kanâatindeyiz. Ancak, meselenin biraz daha netleşmesi için Kur'ân'a ve İslâm'a daha geniş açılardan bakan, ya da bize bakmayı öğütleyen bazı ifadelere daha yer verelim.

Kur'ân şöyle buyurur: "Hiçbir kimse başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizdir... 6/164". Rabbinin yoluna, sen, hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et. 16/125. Hatırlat. Sen yalnızca hazırlatmakla görevlisin. Onlara baskı uygulayıcı değilsin. 88/21-22. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbirleri ardınca gelip gidişinde ancak AKIL VE KALB SAHİBİ OLANLAR İÇİN ÂYET VE İŞARETLER VARDIR. 3/190. Allah dilediğine hikmet verir. KİME HİKMET VERİLİRSE ONA PEK ÇOK İYİLİK ve ÜSTÜNLÜK VERİLMİŞ DEMEKTİR 2/269".

Sahabe anlatıyor: Birgün Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e; Necid bölgesinden, saçı-başı dağınık bir adam geldi. Konuştuğunu da doğru-dürüst anlamıyorduk. Peygamber'e İslâm'ın ne olduğunu sordu. Peygamber kendisine: Günde beş vakit namaz kılmak, yılda bir ay oruç tutmak ve zekat vermektir, buyurdu. Adam: Başka var mı? diye sordu. Peygamber kendisine: Bunlar gerekli olanlardır. İstersen buna ilâveler yapabilirsin, buyurdu. Adam: Vallahi bunları ne azaltırım ne de bunlara ilâve yaparım, dedi ve gitti.

Peygamber, Sahabe'ye; eğer doğru söylüyorsa -ve sözünde durursa- bu adam kurtuluşa erer, buyurdu.¹⁶

Yine Sahabe anlatıyor: Birgün, Allah Elçisi'nin yanındaydık. Bir adam geldi. Peygamberin dizinin dibine oturdu. (Sonradan öğrendik ki bu gelen, zaman zaman Allah Elçisi'ne vahiy getiren melek Cebrail imiş.) O, Allah Elçisi'ne İslâm nedir? diye sordu. Allah Elçisi Ona: Şehadet getirmeyi, namaz kılmayı, ramazan orucu tutmayı, imkân olunca hacca gitmeyi ve zekat vermeyi saydı. Sonra da adam: Daha güzel olan -ihسان- nedir? diye

¹⁶ İsmail Buharî, Sahih, İman Bahsi, 34, Şehâdet, 26, İlim, 6; Ebulhüseyn Müslim, Sahih, İman bahsi, 8.

sordu. Peygamber: Allah'a -her an- Onu görürcesine ibâdet -kulluk- etmektedir. Çünkü kul Onu görmezse de O kulu her an görür dedi. ¹⁷

Sahabe arasında sofuluğu ile tanınan Ebuzer Gıfâri anlatıyor: Hz. Peygamber'in yanına gittim. Uyuyordu... Sonra uyandı. Ben yanına oturdum. Peygamber: Allah'tan başka ilah yoktur diyen ve bu kabul ile ölen herkes Cennete girecektir, buyurdu. Ben:

Zina ve hırsızlık etse de mi? dedim. O:

Evet! Zina ve hırsızlık etse de, dedi.

(Soru-cevap üç defa aynı şekilde tekrarlandı ve) dördüncüde Peygamber:

- Ebuzer patlasa da öyle, buyurdu. Hâdiseye şahit olanlar:

Ebuzer; "Ebuzer patlasa da ha!... diye söylenerek çıktı gitti, diye ekliyorlar. ¹⁸

Sahabeden Enes anlatıyor: Hz. Peygamber hurma aşıl原因 bir grubun yanından geçiyordu. Onlara: Bunu yapmasanız daha iyi olur, buyurdu. Onlar pekiyi deyip bıraktılar. Sonra tekrar oraya uğradı: Hurma ne oldu diye sordu. Onlar; koruk verdi -olmadı- dediler. Peygamber; siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz, buyurdu. ¹⁹

Bu öğütler büyük kitleler tarafından algılandı, alındı ve kullanıldı.

Tasavvufun büyük siması M. İbnülarabi (1165-1240): "Ehli kible-Müslüman -olan hiç kimseyi sakın tekfir etmeyin" demektedir. ²⁰

¹⁷ İ. Buhârî, Sahih, İman Bahsi 37; E. Müslim, Sahih, İman Bahsi 57; Hadis kısaltılarak tercüme edilmiştir.

¹⁸ İ. Buhârî, Sahih, Cenaze, *Tevhid Bahisleri*; E. Müslim, Sahih, İman Bahsi, 154.

¹⁹ Ebulhüseyn, Müslim, Sahih, Fezaîl Bahsi, 139, 140, Ahmed İbni Hanbel, Müsned, 1/152.

²⁰ M. İbnü'l-Arabi, Futuhatı Mekkiyye'den naklen Nihat Keklik, *Fütûhat el-Mekkiyye*, 1A/1, İstanbul 1974.

Ferdin ve toplumun yemekten siyasete günlük her işi ile uğraşan ve kurallarını tesbite çalışan İslâm hukukunda -fıkıhda- iki büyük ekol -mezhep-; Hanefilik ve Şafilik Türk - İslâm Dünyasının büyük bölümünce tanınmış ve benimsenmiş bulunmaktadır. Tarihçi-sosyolog İbn Haldun (1334-1406) bunların zihniyetini açıklarken bu iki ekol -mezhep- mensuplarının bir araya gelerek bugünün ifadesiyle açık oturumlar düzenleyip tartıştıklarını nakleder.²¹

Bu görüşler yalnızca zihin alanını süsleyen unsurlardan ibaret değildi. Gerçek hayata bütünü ile yansımıştı.

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesinde en ciddî pay, hiç kuşku yok ki dervişlere ve tasavvuf erbabına düşmekteydi. Bunun en canlı örneğini Bektaşîlik veriyordu. Yukarıda belirtildiği üzere savaşın, zaman zaman kaçınılmaz olduğunu bilen Bektaşîlik, Osmanlı Yeniçerisinin, hem maddî, hem manevî temelini oluşturuyordu. Bu ocağın manevî başı Hünkâr Hacıbektaş Velî (1209-1270), kıyafeti ise baştan ayağa "ahî üniforması" idi.²² Fakat ister Bektaşîler isterse ötekiler olsun tasavvufa göre savaş -cihad- yalnızca askerî alanlarda yapılmazdı. Hatta askerî savaş -cihad- zaman zaman ortaya çıkan geçici -arızî- haller idi. Asıl savaş -cihad- ise insanın kendi nefsiyle savaşması ve ruhundaki kötülükleri yenip atarak kendini topluluğa, bütün insanlığa ve bütün yaratıklara faydalı hizmetler verecek hale getirmesiydi. İşte fütüvvet ocakları; ahî kuruluşları... bunun hayata yansımış görünüşleriydi.

Menkıbeye göre Türkistan Şeyhi Hâce Ahmet Yesevi (Ö.1166) müridlerinden (?) -öğrencilerinden- olan Hünkâr Hacıbektaş (1209-1270) Anadolu'ya barış sembolü olan güvercin kılığında -donunda- gelir. Burada da ömrünü insanları barıştırıp bir araya getirme çabasında harcar. O'nun bütün yaratıklara nasıl baktığını gösteren menkıbelerden sadece birini aktarmakla yetinelim:

²¹ İbni Haldun, *Mukaddime* (Z.K. Ugan terc.), II/491-92, İstanbul 1985.

²² Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 13, Ankara 1984.

Kalecük Kadısı -Hâkimi- Kırşehir'e teftişe gelir. Ahî Evren Tekkesi'ne konuk olur. Hünkâr da oradadır. O'nunla tanışır, elini öper, ona teslim olur... Kırşehir'de işini bitirip Kalecük'e dönen kadı, orada birçok kişiyi Hünkâr'a mürid -öğrenci- eder. Birgün Hünkâr'ı ziyaret için onları yanına alır ve yola koyulur. Yolda bir otlakda yatan bir sürü domuza rastlarlar. Kadı'nın itirazına rağmen taze müridler domuz sürüsünün üzerine gider, onları rahatsız ederler. Ellerindeki bir çanı domuzlardan birinin boynuna takarlar. Çan sesinden ürken sürü oradan oraya heyecanla koşuşturur. Müridler de bunları seyredip güler, neşelenirler. Yollarına devam eden müridler, Kırşehir'e varırlar. Hünkâr, Ahî Evren ile sohbet etmektedir. Şeyhin elini öper otururlar. Hünkâr, onlara dönerek: "O hayvancıklar size ne yaptı da onlarla alay ettiniz? O yavrucağı tutup boynuna çan takıp onları ürküttünüz?... O yavrucağın ardından yetişip taktığınız çanı boynundan alıncaya dek alnımız terledi. İşte o yavruya taktığınız çan" der. Hünkâr çanı gösterince şaşırırlar. Eline-ayağına kapanıp özür dilerler. Erenler suçlarını bağışlar. Hünkâr, derviş olan kadıya dönerek: "Derviş olanın hiçbir yaratığa eziyet etmemesi, eziyetçi biri olmaması gerekir" der.²³

Koca Yunus'un sadece birkaç mısraını kaydedelim:

Hak Çalabum, Hak Çalabum, Sencileyin yok Çalabum

Günahlarımız yarluğa, iy rahmeti çok Çalabum

Kulluk Senün, Sen kullarun, günahları çok bunların

Uçmağa koy Sen bunları, binsünler Burak Çalabum

Dine ve insanlığa bu sonuncu açıdan bakan zihniyetin tarih sahnesinde yaşanmış-çizilmiş canlı tabloları pek çoktur. Biz yalnızca bir tanesine, gözümüzün önünde henüz oynamakta olan Bosna-Hersek dramına da ibret olur düşüncesiyle, eski Yugoslavyalı yazar İvo Andriç'in usta kalemiyle çizdiği Drina Köprüsü'ne işaret etmekle yetineceğiz. Yazara göre bu küçük kasaba halkını, farklı din ve mezhebden insanlar oluşturmaktadır. Bu

²³

Vilâyetnâme-Menâkıbı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, A. Gölpinarlı Neşri, s. 53, İstanbul

çeşitlilik içinde insanlar, Osmanlı patronajı altında, yanyana, kol kola yaşayıp giderler. Hergün dükkanların önünde, köşe başlarındaki gölgelerde bugünkü açık oturum benzeri, küçük tartışma meclisleri kurulur. Hemen her konu kıyasıya tartışılır. Hararetli tartışmaların sonunda akşam olup evlere dönme vakti gelince herkes, bir sonraki günün randevüsünde buluşmak üzere tebessümlü el sıkışmalarla evlerine döner. Sokullu Mehmet Paşa'nın (1506-1579) yöreye şükran borcu olarak yaptırdığı Drina Köprüsü, her kesim halk için eğlence ve mesire yeri vazifesini görmektedir. Köprünün yanındaki mezar, Müslüman-Hristiyan her iki din mensubu için de bir ermişin mezarıdır. Hristiyanlar ona bir "Hristiyan azizi", Müslümanlar ise bir "Müslüman velisi" gözü ile bakarlar. Yazara göre Osmanlı patronajı buradan kalktı. Yöre hareketlendi, bereketlendi. Bölge pek çok şeye kavuştu. Ama topluluklar birşeylerini, çok önemli birşeylerini, güvenlerini kaybetti. Henüz bunu geri getiren de olmadı. Acaba bölge halkı bir daha o eski güveni bulabilecek mi?²⁴

²⁴ Fazla bilgi için bkz. İvo Andrić, *Drina Köprüsü*.